

II. RÉSZ.

Eléadtam egynéhányat azokból a nagyszerű tényekből, a melyek a keresztény vallás eredetére vonatkoznak, a melyre nézve tiszta és teljes bizonyítékunk van. Tudjuk, hogy e vallás mikor és hol keletkezett. Ismerjük szerzőjét, és azokat a férfiakat, a kikkel tudományát először hirdettette. Ismerjük annak a vallásnak nagyszerű vonásait, a mint eredetileg tanítva volt; sőt kezeinkben vannak első tanítóinak iratai is, a melyek nyomán annak valódi jelleme kétségtelenné lesz. Most már tovább megyek és eléadok önöknek egynéhányat amaz érvek közül, a melyek a keresztény vallást támogatják, s a melyek e tényekben befoglaltatnak, vagy azokon alapulnak. Kevésre kell szoritkoznom és azokat kell választanom, a melyek iránt némi igazságot szolgáltatathatok egy beszéd keretében. *A keresztény vallás isteni eredetével bizony*

I. Én hiszem, hogy a keresztény vallás igaz, vagy hogy Istentől jött, mert előttem lehetetlennek látszik azt más okfőre nyomozni. Annak okának kellett lenni, és semmi más helyes okot nem lehet kijelölni. Az egybe nem illés e vallás és ama körülmények közt, a melyek közt létrejött, oly szembetűnő, hogy mi ennek magyarázatára kénytelenek vagyunk e világon túl és feljül tekinteni. Ha a keresztény vallás eredetére visszamegyek, s magamat annak keletkezési idejébe és tartományába helyezem, semmi olyasmit nem tudok találni az emberek véleményében, vagy a társadalom állapotában, a mi annak eredetére vagy elterjedésére nézve okul szolgáljon. A földön nem volt oly hatalom, a mely ily rendszert teremtsen, vagy fentartson. Semmi ezzel rokon nem volt a zsidó vagy pogány vallásban, vagy a társadalom helyzetében a legmiveltebb társadalmak között. Ha önök ama kor vallásait, kormányait és bölcsészeti rendszereit tanulmányozzák, még hajlamot sem fedeznek fel azokban a keresztény vallás iránt. Ez minden mással ellentétben keletkezett, semmi szövetségbe nem lépven az emberi előítélettel vagy szenvedélylyel; és nemcsak úgy jött létre, mint mindeniknél elébbvaló, hanem mint olyan, a mely már kezdetben tökéletes volt, a mit századok bámultak, és a mi a helyett, hogy idővel homályosodott volna, annál fényesebben tűnt elé az emberi lélek haladásához képest.

Jól tudom, hogy a régi pogány vallások a ker. vallás keletkezésekor elvesztették volt hitelöket a római birodalom felvilágosodott osztályainál, s lassanként vesztettek a nép feletti hatalmukból. E szerint némelyek azt állították, hogy a keresztény vallás az ősvallás romjaiból keletkezett. De ez nem igaz: mert a pogány rendszerek hanyatlása oly okok eredménye volt, a melyek merőben ellentétben állottak oly rendszer létrehozásával, a milyen a keresztény vallás. Az egyik ok e kor iszonyu erkölcsi romlottsága volt, a mely a tömegeket arra vezette, hogy megutálják a vallást minden alakjával és korlátozó törvényeivel együtt, mialatt másokat arra indított, hogy régi vallásukat még durvább és erkölcstelenebb babonákkal, különösen Egyptom varázsló mesterségeivel cseréljék fel. E megromlott szokásokat, e meszsi pusztító erkölcsi fekélyt bizonyára nem fogja senki a keresztény vallás csirájának tartani. Egy másik főok, a mely a régi vallásrendszerek alapjait meglazította, a bölcsészet volt, ez az ember gondolkozásának valóban nemmes kinyilatkozása, de a mely semmit sem tett a keresztény vallás útjának elkészítésére. A keresztény vallás keletkezésekor a legnépszerűbb bölcsészeti rendszerek a skeptikai és epikurei rendszerek voltak. Ezek közül az elébbi a vallást gúnyjának céltáblájává tette, tagadta az igazság elérésének lehetőségét, s a lelket a vizsgálódás minden tárgyára nézve a kétkedés tengerébe dobta; az utóbbi pedig a boldogságot a gyönyörbe helyezte. Csendes közönyt és derült egykedvüséget ajánlott mind a jelen, mind a jövő életre nézve, s a keresztény vallásnak az önfeláldozásról, az igazságért és kötelességért szenvedésről szóló tanítását, feltétlen esztelenségnek tartotta volna. Már most azt kérdem, melyik az az egyetlen pont, a melyben e rendszerek a keresztény vallást érintik, vagy minő ösztönt adhattak volna annak feltalálására? Van ugyan még egy nemesebb jellemű bölcsészeti felekezet; értem a stoikusokét. Ez azt tartotta, hogy az erény a legfőbb jó, és ez bizonyára sok szilárd és magasztos szellemet nevelt és táplált a zsarnokság közepett, mely akkor minden osztályt porba tiport. De a stoikusnak önelbizakodása, szigora, érzéketlensége és kevélysége, az emberiséget kihívó és gunyoló modora, az emberi szenvedés iránti részvét-hiánya, és saját erényének tulságos nagyzolása merőben ellenséges állásba helyezték e felekezetet a keresztény vallással; ugyanynyira, hogy a mi vallásunk éppen oly könnyen keletkezhett volna a skepticismusból vagy epikureismusból, mint

a stoicismusból. Volt még egy más rendszer is, hacsak e névre érdemes; Ázsiában uralkodott és a zsidók előtt nem volt ismeretlen, ezt gyakran keleti bölcsészetnek nevezték. Ez azonban, bár kétségkívül a közönséges pogány vallással szemben előhaladás volt. ábrándos és mystikus volt, s a boldogságot az Isten szemlélésébe vagy közvetlen felfogásába helyezte, a melyet elmélkedés és rajongás, a test sanyargatása és a világról való lemondás által lehet megszerezni. Nem szükség önöknek mondanom, hogy a keresztény vallás gyakorlati, jótékony szelleme minő végtelen messze állott e kétes szentségtől és haszontalan rajongástól. Ismétlem tehát, hogy azok a különböző okok, a melyek Krisztus idejében csendesen működtek a felállított pogány rendszerek ellen, egyáltalában nem voltak oda irányulva, hogy azok helyébe oly vallást nyujtsanak és terjeszsenek, a milyent ő magával hozott, hanem ez utóbbinak éppen annyira ellene voltak, mint a pogány vallásnak legrosszabb alakjai.

A keresztény vallás eredetét tehát nem találhatjuk fel a pogány világban. Keressük-e a zsidóban? E tárgy sokkal ismeretesebb, mint hogy sok magyarázatot igényelne. Önök ismerik az Ábrahám maradékainak jellemét, érzelmeit és várakozásait Jézus megjelenésekor; és szükségtelen mondanom, hogy egy rendszer sem volt annyira ellentétes a zsidó gondolkozásmóddal, mint az, a melyet ő tanított. Judea földén vagy éghajlata alatt semmi sem volt barátságos az iránt. Erdeink búja fái éppen oly könnyen kiszarjazhatnának az arab puszta homokjaiból. Tán soha sem volt nemzeti jellem mélyebben bélyegezve, mint a zsidó. A példátlan szenvedéseknek egymás után következő századai keveset tettek annak kiolthatatlan vonásai kitörlésére. Jézus idejében a nevelés és vallás egész befolyása oda volt irányozva, hogy azt az állam minden tagjában megszilárdítsa. E közönség kebelében, sőt a legalsóbb osztályok közt keletkezett a keresztény vallás, az a vallás, a mely zsidó előítéletek által nem volt békóba vetve, a mely nem volt ama kor földies, szükkeblü nézeteivel bemocskolva, mintha más világból jött volna. A zsidó vallás egészen körülvette, de egy nyommal sem ártott neki, és egyetlen lehelettel sem mocskolta be annak tisztaságát. A keresztény vallás keletkeztének okát szint-oly kevésbé találhatjuk fel a zsidó világban, mint a pogányoknál.

A keresztény vallás nem ama kor körülményeinek, erőinek

vagy gondolkozásmódjának terméke, a melyben megjelent. Valójában az evangelium egyik legjellemzőbb vonása az, hogy az nem lassanként keletkezett, nem nőtt. Az a gondolat, mely Jézus lelkét egy a zsidó vallásnál szellemibb, nemesebb, általánosabb és földietlenebb vallás iránt eltöltötte, és helyét el akarta foglalni, nem alakult fokoként. Mi Jézus kora előtt semmi jelenséget, semmi kísérletet nem fedezünk fel, a mely ennek valószínűsítésére törekedett volna; annak sincsen semmi nyoma, hogy ezt Jézus fokoként érlelte volna meg. A keresztény vallás eleitől fogva a maga teljességében hirdettetett, bámulatosan szabad és merész modorban s a fáradságos kidolgozás minden jele nélkül lőn a világnak elébe tárva. Az a gyorsaság, a melylyel e vallás előlépett, e rendszernek születésekor való érettsége, a fokoként való fejlődésnek e hiánya eldöntő erősségnek látszik nekem isteni eredetere nézve. Ha a keresztény vallás emberi találmány, akkor kijelölhetnék nekem azt a valamit ama kornak történetében, a mi szerzőjének lelkét annak előállítására ösztönözte és alkalmassá tette; akkor képes lehetnék ama dolgok állapotában, a melyek közt először feltűnt, annak valami csiráját, vagy valami ahhoz hasonlót találni. Miként történt, hogy a sűrű sötétségből azonnal déli világosság tört elő? Ha azt mondanák nekem, hogy a polgáriassult világ tudományai egyszerre emelkedtek tükélyre egy barbar csorda közepette: én ezt hihetetlennek nyilvánítanám. Azt sem könnyen tudom elhinni, hogy a keresztény vallás, a határtalan szeretet vallása, a mely lerontotta a válaszfalat a zsidó és pogány közt, s a korlátokat a nemzetek között; a mely egyetlen egyetemes Atyát hirdetett, a mely eltörölte a formaságokat, s helyökbe Istennek lélekben való imádását tette, a mely egyenlően elvetette a rómaiak hamis nagyságát és a zsidónak hamis szentségét, és a mely az erény oly fenségét tanította, a melyet a következő századok ismerete még csodálatosabbá tett; mondom, én nem könnyen tudom elhinni, hogy emberi éles elme ily vallást hirtelen, azonnal létrehozhatott volna oly nép közt, a melynek főjellemvonásai a bigottság és szűkkeblűség, a külső isteni tisztelethez való babonás ragaszkodás, más nemzetek iránti gyűlölet és megvetés, s ama kevély, türelmetlen remény voltak, hogy nem sokára minden nemzetet hatalma alá hajt.

Ismétlem, hogy a keresztény vallás nem ama kor terméke volt, a melyben megjelent. Azzal a korról sem-

miben sem talált össze. Egy felekezet vagy nép viszhangja sem volt. Egyedül állott születése pillanatában. Egyetlen szót sem használt a világ kegyének megnyerésére. Nem hajlott meg semmi hiba vagy szenvedély előtt. Megvolt a maga tulajdon hangja, a tekintély és a világ feletti hatalom hangja. Gyökerén vágta azt, a mit tisztességnek és dicsőségnek neveztek mindenütt, megváltoztatta a korábbi századok történetét, kárhóztató ítéletet mondott e világ bámulátának bálványaira, s az emberi természet tökélye gyanánt a szeretetnek ama lelkét mutatta fel, a mely oly tiszta és isteni, oly szabad és teljes, oly szelid és megbocsátó, anynyira meggyőzhetetlen, s rokonszenvében mégis oly gyöngéd, hogy azt még ma is kevesen fogják fel a maga terjedelmében és fenkölttségében. Ily vallás nem e világból eredett.

Ézekben igyekeztem kifejtetni a keresztény vallás egyik bizonyítékát. Annak keletkezése korával való össze nem illése; földi salakoktól ment volta; eredeti, kölcsönzetlen, hasonlithatlan nagysága; az a gyorsaság, melylyel az általános sötétség közepette feltűnt, mindezek erősebben jelölik előttem annak isteni eredetét. Én nem tudom azokat emberi eredetűeknek tekinteni.

II. Eléadván a keresztény vallás isteni eredetének bebizonyítására szolgáló amaz érvet, a mely onnan származik, hogy lehetetlen azt a keletkezte korabeli világ helyzetéből kimagyarázni, tovább megyek és másodszor megjegyzem, hogy ezt amaz indokok egyikének sem lehet tulajdonítani, a melyek az embereket vallások gyártására indítják. Ennek céljai és tárgyai merőben összeegyeztethetetlenek a csalással. Ezek tiszták, magasak és fenségesek, s méltók az ég legjelesebb küldöttékez. E bizonyíték megérdemli, hogy némileg részletesen kifejtsem.

Az emberek indokokból cselekszenek. A vallások feltalálói is vannak céljaik, melyeket vallásuk által elérni akarnak. Némely vallásos rendszereket törvényhozók alkottak, hogy törvényeiknek tiszteletet biztosítsanak, az emberek lelkét a polgári hatalom előtt meghajtsák; másokat meg papok gyártottak, hogy hatalmukat a sokaság felett megalapítsák, magokat uralkodó osztálylyá emeljék és a szorgalmasoknak vagyonát elsajátítsák. Én meg azt állítom, hogy a keresztény vallást semmi önző, nagyravágyó, földies indoknak nem lehet tulajdonítani. Ez semmi magán célhoz nem illik. Ennek célja nemes és magasztos, s ennélfogva égi eredetét tanusítja.

A főcél, a mely az embereket félrevezette, hogy isteni küldetést és felvilágosítást igényeljenek magok részére, s hamis vallásokat terjeszsenek, a hatalom volt egy vagy más alakban, néha a politikai, máskor a lelki hatalom, néha a kettő együtt. Ki lehet-e a keresztény vallást ez önző célból magyarázni? Én azt felelem, hogy nem. A hatalom, szerencse legkevésbé volt az a szenvedély, a melylyel vallásunk alapítóját vádolni lehet. A keresztény vallást semmi sem különbözteti meg anynyira, mint az, hogy a legbuzgóbban ajánlja a szelidség és alázatosság lelkét, és kérlelhetetlenül elítéli amaz uralomvágyat, a mely minden időben zsákmányává tette a sokat a kevésnek, s a melyet, mint a legnagyobb szellemek tulajdonát és rugóját imádták. A ker. vallásnak e tárgy feletti hangja és nyelve egészen új és sajátos volt. Jézus anynyira érezte, a mint előtte senki, s ma is kevesen, az önző nagyraírás alávalóságát s amaz emberszeretet nagyszerűségét, mely a fenség minden jelvényét magától elutasítja, hogy az emberiséget annál jobban boldogíthassa. Ő nemcsak a legmerészebb nyelven tanította e lelkét, hanem magát a vallásos tanításnak keleten divott jelképes modorához alkalmazván, tanítványai elébe kis gyermekeket állított mintaképül, és maga megmosta lábaikat. Egész élete magyarázata volt az ő tanításának. Az ő történetírónak meserkéletlen elbeszéléseiben az uralkodás és fenség iránti vágyak semmi nyomát nem lehet felfedezni. Semmi felsőbbbségi jelvényt nem viselt, a tiszteletnek semmi jelét nem kívánta, nem kívánt figyelmet, nem boszulta meg a mellőzést. Elutasította a kormányzót, a ki hizelgő köszöntéssel előtte meghajlott, rokonszenves érzelemmel fogadta a bűnbánót, a ki lábait könnyeivel áztatta. Mint barát élt együtt az ő ismeretlen tanítványaival, s bátran belévegyült a társadalom minden rangu emberei közé. Kitette magát a gúnynak, s szembe ment a halállal, a mely minden képzelhető eseménynél alkalmasabb volt arra, hogy gyalázatot nyomjon az ő nevére. Abban, a mit a világ dicsőségnek nevez, erősebb jellemvonást nem képzelhetni egy végtelen fensőségre nézve annál, a mit Jézus történetében találunk.

A hatalomnak két nemét említettem meg, a politikait és lelkit, mint a hamis vallások közönséges céljait. A keresztény vallásnak különösen e célok fölébe emelkedését kívánom megmutatni. Hogy a keresztény vallás nem politikai célokból volt alkotva, sokkal világosabb, mintsem bebizonyítást kívánna; azonban annak sajátosága

e tekintetben nincs eléggé figyelembe véve. A hajdankorban a vallás mindenütt nemzeti ügy volt. Judeában a vallás és állam közti egység kiválólag szoros volt; s a világi fejedelemség egyike volt ama főtisztességeknek, a melyekkel a zsidó képzelet a messiást körülvette. Hogy egy vallás keletkezzék oly korban és tartományban, a mely alig tudta, hogy állam létezik; a mely semmi célzást nem tesz arra a polgári hatalom iránti engedelmisség néhány általános kifejezésén kívül; a mely egy hangot sem szól arról, hogy az állammal szövetkezni kívánna; a mely semmi politikai ügy vezérletét sem bitorolja, és nem vegyül az állam-dolgokba; a mely soha sem törekszik oda, még mellékesen sem, hogy a hatalmat egyes kezekben öszpontosítsa; a mely semmi nemzeti istenitisztetletet nem igyekszik állítani azok helyébe, a melyeket lerontani készül; és a mely a rang és hivatali különbséget haszontalannak tekinti az erkölcsi befolyással és a magát nem fitogtató kegyességgel öszszehasonlítva; — hogy, mondom, a világ ily állapotában ily vallás keletkezzék, az különös jelenség. Mi ebben éles határvonalat látunk a keresztény vallás és más rendszerek közt, s felötlő bizonyítékot arra nézve, hogy az egészen eredeti és fenséges. Más vallásrendszerek államok számára voltak alkotva, a keresztény vallás az emberekhez, mint egyénekhez közeledett. Célja, mit maga elébe tűzött, nem az állam dicsősége volt, hanem az egyéni lélek tökéletesítése. A keresztény vallás a helyett, hogy politikai hatalom felépítésén munkálna, inkább oda törekszik, hogy e hatalmat kisebbitse és lassanként mellőzze az által, hogy az embereket megtanítja, hogy a fenyegetés és erőszak helyébe az igazság és szeretet uralmát állítsák; az által, hogy a társadalom minden osztályát a testvéri közösség érzelmével lengi át, a mely egyáltalában ellenkezik az uralkodás szellemével; s az által, hogy oly elveket állít fel, melyek az önbecsülést minden emberi lényben táplálják, s a legalacsonyabb állásut is megtanítják, hogy neme leghatalmasabbjára káprázatlan szemmel tekintszen.

A keresztény vallás nem viseli magán a politikus kezének bélyegét. Egyik főcélja oda van irányozva, hogy kioltsa azt a szellemet, a melyet a nagyravágyó államférfi minden áron ápolni törekszik, s a melyre ő sikereit alapítja. Számúzi a korlátolt szűkkeblű hazafiságot, a hódítás szellemét minden kegyelem nélkül elítéli, tanítványaitól megkivánja, hogy más tartományokat és népeket is oly hiven szeressenek, mint a magokét, s oly komolyan

parancsolja a béke és megbocsátás szellemét, hogy hivei közül sokan a háborút bármily alakban és körülmények között véteknek tekintik. Ma nem könnyen lehet felfogni azt az ellenségeskedést, a melyben a keresztény vallás azon korbéli minden politikai elvekkel szemben állott. Egy tan sem volt akkor anynyira meggyökerezve, mint az, hogy egy népnek legfőbb érdeke a hódítás, és hogy a társadalmi erények legnemesebbike és legfőbbike a kizárólagos hazafiság. Midőn a keresztény vallás meggyengítette a köteléket, a mely az embert az államhoz fűzte, hogy nem éhez köthesse, ellentétbe jött azzal, a mi a nemzeti jóllét és nagyság életelvének tetszett, s olyatén új és kiméletlen politikai forradalmat támasztott, a milyen volt az a vallásos és erkölcsi reform, a melyre célja irányult.

A keresztány vallás tehát nem volt politikai célból alkotva. De tán azt fogják kérdeni tőlem, hogy vajjon tisztán áll-e ama vád ellenében, hogy célja lett volna lelki hatalmat alapítani. Sokan azt kérdezzhetik, hogy vajjon ennek alapítóját nem a vallási uralom vágya ösztönözte-e, vajjon nem az volt-e az ő célja, hogy az emberek lelkeit leigázza, hogy a világ hitének parancsoljon, magát egy terjedő felekezet fejévé tegye, hogy mint próféta nevét az emberi történelembe feljegyezze, s ilyen formán biztosítsa maga részére a sokaságnak az ő akarata előtt való meghajlását, a mely sokkal szolgálta és teljesebb lett volna, mint a milyent a királyok és hódítók elérhetnek.

Én erre azzal felelhetnék, a mit Jézus jelleméről és vallásaszellemeéről mondtam. A keresztény vallás alapítója, kinek oly sajátos magasztos felfogása volt egy önzetlen, szelid és önfeláldozó szellem erkölcsi szépségéről és nagyságáról, a minőt előtte vagy utána senki sem birt, nem egykönnyen gondolkozhatott arról, hogy a világot hatalma alá vesse. Azonban e tárgyat félbe hagyva megjegyzem, hogy ha a keresztény vallást megvizsgáljuk, abban semmi oly vonást nem fedezünk fel, a mely mutatná, hogy lelki uralomért volt alkotva. Egy ily vallásrendszernek egyik csalhatatlan jellemvonása az, hogy az emberek szenvedélyeivel és előítéleteivel mintegy kiegyezkedik. Nem tudja a világ minden polgári vagy vallási hatalmait kihívni s maga ellen egyesíteni, ezért okosan ki is kerül azokat. A keresztény vallás ellenben nem volt engedékeny, nem irtózott a világ haragját felingerelni, s önként megindult a gyűlölet és megvetés útján. Ily vallás bár-

mi egyéb volt, csak oly tervezet nem, a melynek célja lett volna a világ lelki uralmát kezébe ragadni.

Egy más jellemvonása azon vallásnak, mely a lelki uralom szeretetéből származik, abban nyilatkozik, hogy követőibe szolgai lelket törekszik önteni. Egy ily vallás szerzője, nevét és képét rá kívánván nyomni hiveire, érdekét találja abban, hogy lelköknek szabad tevékenységét lebilincselje, tetszés szerinti tanokat erőszakol rájuk, oly külső bélyegeket nyom rájuk, a melyek őket másoktól elválaszthassák, oly szabályokat, formásokat és elkülönítő szertartásokat rak rájuk, a melyek szüntelen emlékeztessék őket a főnökükhöz való viszonyra. Én a lelkek ily rabszolgaságára vezető törvényhozásból semmit sem látok a keresztény vallásban. Ennek csak egy célja van, nem az, hogy tanítóját emelje, hanem hogy a tanítványt nemesítse és jobbitssa; nem az, hogy Krisztus nevét az emberiséghez lánczolja, hanem hogy belélehelje egyetemesen szerető szellemét. A keresztény vallás nem a formások vallása. Ennek csupán két jelképes szertartása van, a melyek éppen oly egyszerűek, a mily kifejezésteljesek; s ezek oly alárendelt szerepet viselnek az új testamentumban, hogy némely keresztények kétségbe hozzák vagy megtagadják azok maradandó kötelező erejét. Nem is megszorító hitforma, vagy oly tanok öszszege, a melyeknek semmi alapja értelmi természetünkben. Ezt belélehet foglalni egynéhány nagy, egyetemes és változhatatlan elvbe, a melyeket, a mennyiben ki vannak fejtve, az ész és lelkiismeret elfogad, s mint saját örök törvényeiben gyönyörködik, és a melyek folytonosan szélesebb körű nézeteket tárnak a lélek elé. Én a mennyiben keresztény vagyok, szabad vagyok. Az én vallásom egyetlen lánczot sem rak reám. Semmi határozott korlátot nem szab lelkem elé, a melyen túl semmit sem lehet tudni. Ugy szól Istenről, mint az egyetemes atyáról, s engem az ő munkáihoz küld tanulás végett. Nem halmoz körül engem gépies szertartásokkal, nem parancsol reám bizonyos formákat, állásokat és imaórákat, nem bocsátkozik kicsinyesen a ruházat és táplálék részleteibe, s rám egyetlen egy külső jelvényt sem ragaszt. Ez Isten iránt szeretetet tanít és ébreszt, de ez érzelemnek szabatos kifejezést nem parancsol. Imát parancsol ugyan; de fősulyt a magányban végbevitt imára helyez, s a lélekben és szivben való imádáson kívül minden isteni tiszteletet haszontalannak tart. Azt

tanítja, hogy tegyünk jót, de reánk bizza, hogy kigondoljuk azokat az eszközöket, a melyekkel az emberiségnek legjobban szolgálhatunk. Egy szóval, a Krisztus egész vallását belé lehet foglalni az Isten és az emberek iránti szeretetbe, de aztán az egyénre bizza, hogy ez érzelmét oly módon táplálja és fejezze ki, mint az ő saját szerű lelkével és helyzetével leginkább özszehangzik. A keresztény vallás kiválólág a szabadság vallása. A mely nézeteket ez az Isten atyai, részrehajlatlan, egyetemes jóságáról, minden emberi lénynek arra vonatkozó jogáról, hogy az ő akaratát vizsgálja, s az őszinteségről, megbocsátásról és kölcsönös becsülésről szóló parancsairól nyújt, mindezek egyformán segítik a gondolat szabadságát és a szív gyarapodását. Ismétlem, hogy a keresztény vallás semmi lánczot nem ver reám. Az akármilyen egyéb csak nem szellemi uralom utáni törekvés.

Jól tudom, hogy erre azt fogják mondani, hogy a keresztény vallásnak, ha azt a maga történetéből itéljük meg, semmi igénye nincs arra, hogy a szabadság vallása tiszteletre méltó címmel nevezzük. Azt fogják mondani, hogy a pogány vallás egyetlen rendszere sem hatott anynyira elnyomólág az emberek lelkeire; hogy a keresztény papság zsarnokokat nevelt, a kik most a testet kinozták anyagi tüzzel, majd a lelket gyötörték a rémes lángok ijesztésével, s a kik a szabad gondolatot és szabad beszédet a legundokabb vétkek gyanánt kárhoztatták és megbüntették. Nekem nincs kedvem a papi elnyomás vonásait szelidíteni; de azt mondom, hogy ezért nem kell a keresztény vallást tenni felelőssé: a keresztény vallás semmi ilynemű hatalmat nem ad papjai kezébe. Ők ezt csak bitorolták a legkeményebb tilalmak, mesterök egész szelleme ellenében. A keresztény vallás, a szó eredeti és tulajdon értelmében, semmi papságot nem állít fel. A pap név nem létezik ennek hivatalnokai közt; a papi hatalomnak csak árnyékával sem ruház fel senkit. Ez egy emberi osztályt sem szerel fel különös szentséggel, a mely az ő közbenjárásuknak különös befolyást tulajdonítson Istenre, vagy hogy az egyes keresztények üdvét oly szertartásoktól tegye függővé, a melyeket csak ők tudnak végbevinni. Jézus az ő közetlen tanítványai-ból tizenkettőt rendelt arra, hogy azok vallása terjedésének kiválóbb eszközei legyenek; de az ő hivataluknál semmi sem lehet egyszerűbb. Ők széljeljártak, hogy minden nemzettel megismertessék Jézus Krisztusnak életét, halálát, feltámadását és tanításait; s ez

igazságot ők szabadon és minden tartózkodás nélkül terjesztették. Ők nem úgy adták ezt át, mint titkot, annak a néhányynak, a kik az ő hivatalaikba következtek, s a kiknek utasítása szerint ezt másokkal közölnie kellett. Ők úgy közölték azt a megtérttek egész seregével, hogy azoknak egyenlő és közös tulajdona legyen, ilyen formán biztosítván a lélek megbecsülhetetlen jogait mindenkinek. Az igaz, hogy ők prédikátorokat vagy tanítókat tettek az általok alakított különböző gyülekezetekben; és abban a korai időben, mikor a vallás még új és ismeretlen volt, mikor a beszéd általi tanítás az egyetlen mód volt annak közlésére, akkor e vallás terjesztésére az látszott a legjobb útnak, hogy a legfelvilágosodottabb tanítványokat a tanításra kinevezzék. Azonban az új testamentum sehol sem mutatja, hogy e férfiak kizárólag a magok számára akarták fentartani azt a jogot, hogy az ő vallásukat tanulmányozzák, vagy másoknak megtanítsák. A keresztények közül egyetlen egy ember sem igényelheti magának kizárólag a jogot, hogy azt magyarázza, vagy magyarázatát felebarátaira erőszakolja. A keresztény pap nem áll közelebb Istenhez, s nem dicsekedhetik azzal, hogy közetlenebb felvilágosodást nyert, mint más ember. A keresztény vallás oklevelei nincsenek rábizva inkább mint azokra, s mindenkinek jogában és kötelességében áll az ő tanításait amaz oklevelek szerint megvizsgálni. Kijelöltem itt a keresztény vallásnak egy nemes sajátságát. Ez a szabadság vallása. Ezt a szellemi hatalom utáni szennvedély a legkevésbé sem mocskolja bé. „Egy embert se nevezetek mestereteknek, mert mindnyájan testvérek vagytok“, ez az ő nyílt és nemes parancsa, és benne barátját és oltalmát találja fel a szabadság minden alakja.

Láttuk, hogy a keresztény vallás keletkezését nem lehet a hatalom szeretetére, a hamis vallások szerzőiben uralkodó ezen főszennvedélyre visszavinni. Ehez azt teszem hozzá, hogy semmi más önző természetű cél sem vezethetett annak feltalálására. Az evangelium nem e világból való. Keletkezésekor a legfinomabb okosság sem tudta volna azt valamely magános vagy anyagi érdekre felhasználni. Szelleme az önmegtágadás. A gazdagságot, kényelmet és tisztességet az élet főveszélyeinek tekinti, s ha az igazság és az emberiség ügye úgy kívánja, a legkomolyabb kötelességünké teszi, hogy mindezeket kockára tegyük és eldobjuk magunktól. És ez elvek nem csupa szemlélődések és szó-

noki szemlélődések voltak Krisztus és az apostolok idejében. A keresztény vallás első terjesztői arra voltak hivatva, hogy gyakorolják a mit prédikáltak, és hogy ezért minden földi érdekekkel felhagyjanak. Szükségesképpen át kellett előre látniok, hogy egy oly semmit nem kimélő és tiszta vallás ellenök fogja lázítani a világot. Nem csupán a szenvedés lehetőségét látták, hanem bizonyosak voltak arról, hogy a gúny, fájdalom és világi üldözés egész súlya fog fejökre szállani. Menynyire nem lehet tehát a keresztény vallást önző vagy alávaló célból kimagyarázni?

Az evangéliumnak is csak egy célja van, s ez sokkal világosabb, mint hogy félre lehetne érteni. Ha az új testamentumot olvassuk, látjuk, hogy célja a legegyszerűbb. Nincs semmi titkos, mellékes célja, a mely az által árulja el magát, hogy azt elrejtteni törekszik. Tökéletes őszinteség vonul át a vallás tudósításain, s ez nem kis erősség annak igazságára nézve. A keresztény vallásnak e célja nem egyéb, mint az emberi lélek erkölcsi tökéletesítése. Ennek célja minden tanításában, parancsaiban és ígéreteiben oda irányul, hogy az embereket az erkölcsi rossz hatalmától megszabadítsa; hogy őket egyesítse Istennel a gyermeki szeretet által, s egymással a felebaráti szeretet kötelekeivel; hogy oly szelid és meggyőzhetetlen emberszeretettel ihlesse, a milyen a Krisztusé volt; és hogy bennök az égi és halhatatlan erények iránt fokozott vágyat és reményt gyujtson, s azok gyakorlására lelkesítse.

És most azt kérdem, mi a tiszta eredmény e nézetekből? Ha a keresztény vallást semmi önző vagy világi indokra nem lehet visszavezetni, ha nem azért volt alkotva, hogy uralkodjék és valamely magán célta támogasson, hanem azért, hogy az embereket önmagokon feljülemelje, és Istenhez hasonlókká tegye, akkor tehetjük-e, hogy Istenhez méltónak ne nyilvánítsuk? És kinek tulajdonithatjuk ennek eredetét, mint Istennek? Nem kell-e elismerünk, hogy egy ily hit első hirdetői a legszentebb emberek, nemöknek barátai, és az égnek küldöttei voltak? A keresztény vallás már természeténél fogva visszautasítja a csalás vádját. Magában a tiszta szándék bizonyítékát hordja. A rossz emberek nem tudták volna ezt felfogni, még kevésbbé fogadták volna el életök nagy céljául. Azt feltenni, hogy az önző emberek elhagyják minden magán érdekeiket és oly rendszert terjesztenek, a mely őket elítéli, és a melynek célja az emberiség megtisztítása, akkora ok-

talanság, a milyent csak a legészszerütlenebb hitben találni lehet. Ha tehát a keresztény vallást a maga indokaiból vizsgáljuk meg, akkor az Istentől valónak bizonyul.

A csodák!

III. Most hitemnek egy más igen fontos alapjára térek rá, a melynél fogva a keresztény vallás isteni eredetében hiszek. Ennek igaz voltát csodák bizonyították. Első prédikátorai természetfeletti munkákkal bizonyították be, hogy ők Istennek szolgálói. Ők azt tették, a mit ember nem tehet, a mi isteni erőt tanusít, s a milyen formán küldetésök isteni voltát megpecsételte. Egy oly vallásnak, a melynek ily bizonyítékai vannak, igaznak kell lennie. E tárgy igen fontos, és e végből béketűrő figyelmöket kérem.

Jól tudom, hogy némelyek lelkében erős előítélet uralkodik a bizonyítékok általam most felhozott neme ellen. Nekik úgy tetszik, hogy a csodák saját czáfolatukat magokban hordják. Az ellenök való gyanu majdnem végtelennek látszik. E tekintetben a jelen különbözik a multtól. Voltak korszakok, a mikor az emberek akármit és mindent hittek; s mentől szörnyübb volt a mese, a hiszékeny sokaság annál mohóbban fogadta. A mint a tudomány haladt, az emberek átlátták, hogy ama csodák és természetfeletti események legnagyobb része, a miket ősapáik hittek, a képzelődés, félelem és csalás találmányai voltak. A tudomány világa elűzte azokat a szellemeket és boszorkányokat, a melyek a korábbi idöket rémülettel töltötték el. Ma már tudjuk, hogy sokat amaz égi jelenségek közül, a melyek a népeket ijesztgették, és a melyeket az isteni boszu előhírnökeinek magyaráztak, természeti eredmények voltak. Azt is megtanultuk, hogy az erősen felcsigázott képzelődés végbe tud vinni némelyeket ama gyógyítások közül, a melyeket egykor a mágikának tulajdonítottak; s a tanulság, a mit nekünk a látszólagos csodák természetes megfejtései tanítanak, az, hogy a természetfeletti eseményekről szóló tudósításokat nagy óvatossággal kell megvizsgálni és különös gondnal kell elfogadni.

Azonban az az eredmény, melyet ez új világosság a természetre és történelemre vet, az, hogy némelyek feltétlenül el akarnak vetni minden csodát. Egy csomó alaptalannak bizonyulván, ezért kárhóztató ítélet van kimondva mindenikre. Az emberi lélek természetes visszahatás következtében a hiszékenység szélsőségéből a hitetlenségbe esett. Némely emberek még arra is merészkednek, hogy magát a csoda eszméjét kineves-

sék. Ezek a természet rendjét kiszabottnak és változhatatlannak, s ennek mindennemű felfüggesztését hihetetlennek nyilvánítják. Ez előítélet, mert annak lehet nevezni, különös figyelmet látszik érdemelni; mert a míg ez el nincs oszlatva, a keresztény csodák bizonyítékainak kevés fontossága lesz. Vizsgáljuk meg ezt türelemmel és részrehajlás nélkül.

A kétkedő azt mondja nekem, hogy a természet rendje meg van határozva. Én azt kérdelem tőle: ki vagy mi határozta ezt meg? Egy vas keménységű végzet? Egy hajthatatlan szükségesség? Nem hordja-e magán a természet egy értelmes ok ismerveit? Maga e rendnek eszméje nem feltételezi-e egy rendező és vezető szellemét? Nem tanuskodik-e a világegyetem, mentől jobban megvizsgáljuk, arról, hogy nálánál magasabb rendű lény létezik? A természet rendjét tehát oly a k a r a t határozta meg, a mely meg is változtathatja. Ekkor létezik egy oly hatalom, mely csodákat tehet; ekkor a csodák nem hihetetlenek.

Erre azt lehet felelni, hogy Isten csodákat tehet, de nem a k a r. Nem akar? És miként tudja ezt a kétkedő? Megmondotta-e Isten ezt neki? E beszéd nem illik oly korlátolt tehetségekkel felruházott lényhez; s az az önhittség, mely a Teremtőnek ily módon szab törvényeket, és az ő tevékenységét meghatározott módokra szorítja, éppen oly kevéssé teszi a valódi bölcselemnek, mint a vallásnak szellemét.

A kétkedő semmi egyebet nem lát a csodákban, mint a min saját esze megbotránkozik. Elöttem úgy látszik, hogy azok oly nagy és anynyira fontos igazságot foglalnak természetökben, hogy én nem csak ki vagyok békülve velök, hanem hajlandó vagyok örömet elfogadni bármely kellő bizonyítékot, a mely kelőleg megmutatja, hogy azok végbementek. A kétkedő előtt semmi sem oly fontos, mint a természet egyformasága, törvényeinek állandósága. Elöttem sokkal magasabb rendű igazság létezik, a melyről a csodák bizonyígot tesznek, és a melyre nézve segélyöket üdvözlöm. A mit én főleg tudni kívánok, az, hogy a lélek legfőbb erő a világegyetemben; hogy az anyag annak eszköze és rabszolgája; hogy létezik egy a k a r a t, a melynek elébe a természet akadályt nem gördíthet; hogy Isten nincs megkötve a természet törvényei által, és ő azokat tetszése szerint igazgatja. Az isteni szellemnek a

világegyetem felett való eme feltétlen uralkodása az egyetlen alapja ama reménynek, hogy az emberi lélek diadalmaskodik az anyag, a természeti befolyások, a tökéletlenség és halál felett. Világos dolog, hogy azok az erős benyomások, amelyeket mi az anyagi természetről érzékeink által nyerünk, hozzákapcsolván ezt annak rendszerességéről való tapasztalatunkhoz és annak jövő egyformasága iránti ösztönszerű bizalmunkhoz, elhomályosítják Istennek e fensőségét, abba a kísértetbe ejtenek minket, hogy a természet törvényeinek bizonyos foku mindenhatóságot tulajdonítsunk, s reményeinket csak azon javakra irányozzuk, a miiket ezek ígérnek. Az emberek nagyon hajlandók arra, hogy a szükségesség eszméjét csatolják a működés változhatatlan rendszerességéhez, s azt képzeljék, hogy határok vetvék annak a lénynek, a ki ugyanazon ösvényen jár a nélkül, hogy attól eltérne, vagy magát szüntelen ismétli. Azért mondám, hogy én gyönyörködöm a csodákban. Ezek a szellem fensőségét mutatják és bizonyítják a világegyetemben. Ezek oly szellemi erőt nyilvánítanak, a mely legkevésbé sincs alája vetve az anyag törvényeinek. Én gyönyörködöm e bizonyítékokban, a melyek oly nagy igazságról tanúskodnak. Én örömmel üdvözlöm mindazt, a mi békabizonyítja, hogy a természetnek ez a rendje, a mely oly gyakran láncz gyanánt nehezedik reám, s a mely tökéletesedésekre nézve semmi ígéretet nem foglal magában, nem független hatalmu és nem változhatatlan, és hogy a teremtő nincs a működésnek ama szűk tere által korlátolva, mely előttem leginkább ismeretes.

Tán az az alak, melyben az emberek a csodák elleni ellenvetéseiket legtöbbször kifejezik, a következő: „Az Isten tökéletes bölcseségére nézve lealázó,” így szól a kétkedő, „azt tenni fel róla, hogy ő saját munkáinak rendjébe beléront. Csak az ügyetlen művész az, a ki kénytelen belényulni kezével a gépbe, hogy annak hiányait kiegészítse s annak közetlen munkásság által új lökést adjon.“ Ez ellenvetésre azt felelem, hogy ez az Istenről és a természetről való hamis képzetekből indul ki. Az Isten nem művezető, hanem egy erkölcsileg jó atya és kormányzó; a természet sem gép. Ha az lenne, akkor nagyobb valószínűséggel lehetne állítani, hogy csodákra nem lehet szükség. A természet csodálandóbb jelenetei közé tartozik az ellentét, a mely az azt alkotó elemek közt létezik. A természet nemcsak anyagot foglal magában, hanem

lelket is, nemcsak élettelen és öntudatlan tömegeket, hanem eszes szabadon cselekvő lényeket; és ezek képezik annak legnemesebb részét, legvégső célját. Az anyagi világ nem magáért, hanem ezekért volt alkotva. Annak rendje nem önmagáért lett kiszabva, hanem azért, hogy magasabb rendű lényeket, Istennek értelmes gyermekeit, oktassa és tökéletesítse; s valahányszor e rendtől való eltérés, azaz, valahányszor csodaszerű működés elősegitheti az ő értelmes teremtményeinek gyarapodását és tökéletesedését, ezt az ő bölcsesége, jósága és minden tulajdonai kívánják. Ha a főlény csupán oly célokat tűzött ki, a milyeneket gépiességgel elérhetni, akkor ő oly tökéletes és biztos gépezetet alkothatott volna, a melynek rendes mozgásait ne kelljen felfüggeszteni. De neki hasonlíthatatlanul nemesebb célja van. Az ő nagy célja az, hogy a szabad, eszes lelket oktassa, a gonosztól megszabadítsa, s szüntelen elébb vigye; és ki az, a ki tudva azt, hogy mi egy szabad szellem, s hogy ez mily különböző oktatást és nevelést kíván, azt meri állítani, hogy csak annyira világosság és segély szükséges ennek kifejtésére, a mennyit a természet változhatatlan rendje nyújt?

Azt gondolom, hogy a csodákra vonatkozólag sok nehézséget el lehetne hárintani, ha különösen meggondolnók, hogy az értelmes lények főjellemvonása az erkölcsi szabadság, az a hatalom, a melynél fogva magokat rosra vagy jóra határozzák, s következőleg magokat nagy nyomorba taszithatják. Midőn Isten az embert teremtette, nem gépet alkotott, hanem szabad lényt, a ki emelkedhetik vagy süllyedhet a szerint, a mint tehetségeit felhasználja vagy velök visszaél. Ez a tehetség, mely a lehető legnemesebb és egyszersmind legfélelmeesebb, mutatja, hogy miként juthatott az emberi nem oly állapotba, a mire nézve a természet felvilágosítása elégtelen volt. Valóban mentől jobban megfontoljuk az értelmes lények szabadságát, annál inkább kétségbe vonjuk egy változhatatlan rend megállapításának lehetőségét, a mely azok minden szükségéit teljesen kielégítse; mert az ily lényeknek szükségkép tágas működési terök levén, ezek magokat számtalan különböző állapotokba juttathatják, s következőleg oly támaszt szükségelhetnek, a mely a természet tárházában nincsen. Az emberiség története igazolja ez igazságokat. A keresztény vallás behozatalakor az emberiség családja durva és lealacsonyító tévelygésekbe volt süllyedve, s a természet világa századokon át nem tudta visszavezetni az igazsághoz. A bölcsészet megtette a mit tehetett és célját eltévesztette. Ugy

látszik, hogy az emberiség haladására néve új elemre, új erőre volt szükség. Hogy ilyenén szükség esetében csodás segély jön nyújtva, ez megegyezik az Istenről képezhető legjobb nézeteinkkel. Ismétlem, hogy ha az emberek gépies lények lennének, akkor a természet szabályos rendje kielégíthetné minden szükségüket. Azonban ők szabad lények, a kik erkölcsi viszonyban állanak Istenhez, s mint ilyenek sokkal többnemű és különösebb gondozásra lehetnek méltók, mint a minőben az ész nélküli természet részesül.

Midőn a természetet vizsgálom, elég okot találok annak hívására, hogy Isten nemcsak ez egyetlen módot szánta az emberiség tanítására és nemesbitésére. Nézetem szerint elég ok létezett, a miért a természet rendjét és szabályos folyamát alkalom szerint fel kellett függeszteni, s ahoz kijelentést is csatolni az emberi nem fejlődésének előmozdítása végett. E tárgyra vonatkozólag csak néhány észrevételt mutathatok fel, de ezek előttem érdemeseknek látszanak a komoly figyelemre. — Első megjegyzésem az, hogy a természet megszabott, változhatatlan rendje nem világosít fel minket az Istenről való némely nézeteket illetőleg, a melyek kiváló érdekűek és fontosságúak, vagy legalább nem állítja előnkbe oly tisztán, a mint azt mindnyájan megkivánnók. Az őt a nagy mindenség urának jelenti ki, ki az egészről, vagy az általános jólétről gondoskodik, de nem jelenti ki elég tisztán, mint szerető atyát, a ki az egyesek iránt érdeklődik. Én látom e kiszabott rendben az ő gondoskodását az emberi nem iránt, de rólam való állandó, határtalan gondoskodását nem látom. A természet egy általános istenségről szól, nem pedig minden élő lélek barátjáról és jóltevőjéről. Ez egy oly szükségszerű hiány, mely az általános törvények általi hajthatatlan és változhatatlan kormányzásból foly; és ez megkivánni látszik, hogy Isten az emberiség tökéletesítése céljából valamely más módon is jelentse ki magát, ne csak általános törvények által. Semmi meggyőződés sem oly fontos az emberi tökélesedésre nézve, mint az, hogy Isten atyai érdekekkel viseltetik minden emberi lény iránt; s miként idézheti elő e meggyőződést sikeresebben, mint az által, ha a természet rendjét felfüggeszti azért, hogy egy az ő lelkétől ihletett követé által tudunkra adja nekünk az ő atyai szeretetét?

Második észrevételem az, hogy bár a természet sok fontos oktatást nyújt nekünk, mindazáltal nem közvetlen, erőltető tanító. Igazságai nem szembeszökők, s következőleg az emberek figyelem

nélkül is hagyhatják és magokat azoknak befolyásán kívül helyezhetik. Például a természet az Egy Isten tanát tanítja, de nem kényszerít minket figyelmünket reá irányozni. Az Isten neve nincs felírva az égre világló betűkkel, úgy hogy minden nemzetnek olvasnia kelljen; nem is zendül meg neve menydörgéshez hasonló mély és rettenetes hangon, hogy mindenki meghallja. A természet szelid, hogy ne mondjam, tartózkodó tanító, a ki türelmes gondolkozást kíván a tanulótlól, s ezért könnyen tekintet nélkül maradhat. Az emberek könnyen szemet hunyhatnak és megkeményíthetik sziveiket ennek Istenről való tanubizonysága ellenében. Ugyanazért látjuk is, hogy Krisztus eljövetelekor majdnem minden nemzet elvesztette a Teremtőnek valódi dicsőségéről való ismeretét, s durva babonákra adta magát. A világ ilyen állapotára nézve nem vala alkalmas a természetnek közvetett és kevésbé hatásos tanítás-módja, s ebben látjuk az indokot arra, a miért egy közvetlenebb, a sziveket inkább megható oktatás szükségessé lön. Nem volt-e Istenhez illő, hogy az erkölcsi sötétség ilyen korszakában, egy más és éltetőbb világosságot támaszson? Midőn a teremtésnek sokszor ismételt, s majdnem egyhangu beszédére nem hallgattak, nem volt-e Istenhez illő, hogy új és serkentőbb hangon szóljon? És volt-e alkalmasabb módszer azoknak felrázására, a kiket a természet csendes rendszeressége nem tudott tanítani, mint az, hogy annak rendes folyamát félbeszakassza?

Rátérek egy más okra, a mely megkívánja, hogy a kijelentés hozzájáruljon a természet világához. A mint mondtam, a természet nem egyenes és erőltető tanító, s az emberek magokat annak hatásán túl tehetik. Azt mondom, harmadszor, hogy van egy kiváló pont, a melyre nézve az igazság ismerete minket oly mélyen érdekel, s a melyet a természet még is oly határozatlanul tanít, hogy az egyedül ennek világánál az igazság vizsgálására leghajlandóbb emberek sem szerezhetnek e felől teljes meggyőződést. S a kérdés, a mely minden embert legmélyebben érdekel, a következő: Élni fogunk-e újra; vagy a jelen élet minden? Elvesz-e a szellemi életerő a testtel együtt; vagy túléli? És ha túléli, hol? miként? minő állapotban? minő törvény által fog élni? Van egy benső szózat, a mely jövőendő ítéletről szól. El fog-e valósággal jöni ez ítélet? és ha el, miféle ítéletet remélhetünk vagy mitől félhetünk? Az ember jövő élete az a nagy kérdés, a melyet viszontagságos életünk és közeledő halálunk reánk kényszerít. Én nem mondom, hogy

a természet e tárgyra semmi világot nem vet. Én azt gondolom, hogy vet; s e világosság szüntelen fényesebbé lesz azok előtt, a kiknek szemeiről a kijelentés a hályogot levette és a látásra megerősítette. De a természet egyedül nem elégíti ki szükségünket. Én ezt bebizonyíthatnám, ha visszavinném önöket a Krisztust megelőző korszakokra, midőn az ember aggódó szelleme folytonosan oda törekedett, hogy a siron túl a homályba behatoljon, midőn a képzelődés és bölcsészet egyformán belémélyedtek a jövőbe, de nyugpontot nem találhattak. Azonban minden embernek éreznie kell, hogy neki, ha csupán a természet vezérletére van hagyva, kétségben kell bolyongania a jövő életre nézve. Honnan tanulhatom meg rendeltetésemet, ha nem Istentől? A sir szájától felvilágosítást kérek az elköltözöttekre nézve, de a sir semmi feleletet nem ad. Vizsgálom a természet különböző tájait, de a porló test helyreállításának semmi műfolyamát nem tudom felfedezni, és semmi jelt vagy nyomot nem találok arra nézve, hogy a szellem más hatáskörbe emelkedik. Látom egy a természetnél felsőbb hatalomnak szükségét, hogy az életet a halál után megújítsa vagy folytonossá tegye; és ha Isten azt akarta, hogy minket emez életről biztosítson, akkor nem látom, hogy miként tehetné ő ezt másként, mint természetfeletti oktatással, csodás kijelentéssel. A csodák alkalmas, és az egyetlen módnak látszanak arra, hogy az ember jövő és halhatatlan életét kétségen kívül helyezték; s e célra egy csoda sem alkalmas annyira, mint éppen azok, melyek a keresztény vallásban a legfőbb helyet foglalják el, — értem a Lázár feltámadását, sőt még inkább Jézusnak feltámadását. Senki sem fogja tagadni, hogy minden igazságok közt a jövő élet a legerősebbeké teszen az erényre és legvigasztalóbb az emberiségre. Méltatlan-e tehát Istenhez, hogy csodákat alkalmazzon a végre, hogy e reményt felébressze vagy megszilárdítsa? Nem lehet-e megvárni ezeket akkor is, ha a mint láttuk, a természet csak halvány világot vet a minden igazságok e legérdekesebbjére.

Még egy észrevételt teszek amaz álláspont támogatására, melyszerint Isten nem akarta, hogy a természet legyen az egyetlen mód, melylyel ő az emberiséget tanítja. Ha az emberi lelket megtekintjük, oly elvet fedezünk fel benne, a mely különösen fogékonnyá teszi arra, hogy a természetfeletti és csodaszerű mivelet reá hasson, s a mi ennél fogva arra indíthatna minket, hogy egy ily beavatkozást megvárjunk. Értem természetünknek ama sajátosságát,

melyszerint bizonyos mértékben érzéketlenekké vagy közönyösökké válunk az előttünk ismeretes dolgok iránt, de figyelmet és mély érdekeltséget támaszt bennünk mindaz, a mi különös, idegenszerű és természetfeletti. Ez a csodálatos iránti fogékonyság és előszeretet fontos része a mi szellemi természetünknek; és hogy Isten ezt felhasználja a mi nevelésünkre, ezt okosságunk már előre feltehetné. A csodákra nézve tehát alapot látok az emberi lélekben; s ha elgondolom, hogy a lélek Istennek legnevelőbb munkája, akkor ezt az ő céljai magyarázójának kell tekintenem. Mi valóban úgy vagyunk alkotva, hogy mentől jobban meg van a természet rendje határozva, annál kevésbbé indit fel minket. Ennek szakadatlan egyformasága eltompítja érdekeltségünket. Ellenben az ezen rendtől való eltérések hatalmasan felrázzák a lelket, félbeszakítják annak régi és szunynyadó gondolkozás- és cselekvés-módját, megújult vágygyal fordítják a mindenható beavatkozó felé, s előkészítik arra, hogy tisztelettel fogadja az ő akaratának közlését. Méltatlan volt-e Istenhez, a ki nekünk a csoda dolgok iránt ily fogékonyságot adott, hogy ezekhez forduljon az ő teremtményeinek magához emelése végett?

Itt bevégzem a kétkedés ama nagy ellenvetésére tett észrevételeimet, hogy a csodák ellenkeznek az isteni tökélylyel; hogy a főlény, miután a működés rendjét meghatározta, attól el nem térhet. Előttem az ilyen okoskodásnak, ha okoskodásnak lehet nevezni, semmi fontossága nincs. Ha elgondolom Istennek az emberiséghez való atyai és erkölcsi viszonyát és annak előhaladása iránti érdekeltségét; ha elgondolom, hogy mennyire özszeillik az ő jellemével, hogy oly módok által ismertesse meg magát, a melyek legalkalmasabbak arra, hogy a lelket és szívet az ő jósága iránt felébreszszék; ha elgondolom, hogy nekünk a jövő életre vonatkozólag tisztább és tetjesebb felvilágosításra van szükségünk annál, a mit a természet nyújt; ha elgondolom az ember alkotását és állapotát, az ő szabad munkásságát, s azt a romlottságot, a melybe süllyedett; ha elgondolom, hogy egy anynyira lesüllyedt lény minő kevés jó eredményt merithet a természet oly rendjéből, a melyet megszokott, s mennyire fogékony a lélek arra, hogy a csodaszerű közbelépések újlag felébreszszék; mondom, ha én mind ezeket tekintetbe veszem, látom, hogy a természetfeletti világosságnak és segélynek alapja megvan a természetben, s egy oly csodás kijelentésben, a milyen a keresztény vallás, oly intézkedést látok, mely nemcsak

az emberi lélek szükségeihez és állapotához van alkalmazva, hanem isteni alkotója tökéelyeinek is megfelelő.

Más ellenvetések is vannak a csodák ellen Ámbár ezeket az emberek kevésbé nyilvánítják, mint azt, a melyet az imént megvizsgáltunk, mindazáltal meglehet, hogy ezeknek nincs kevesebb befolyások, s valószínűleg oly titkon mőködnek sokak lelkeire, hogy észre nem vehetők. Ezek közül kettőre csupán egy pillantást fogok vetni. Én meg vagyok győződve, hogy sokan csak azért hozták kétségbe a keresztény csodákat, mert ma ilyeneket nem látnak. Ha ezeknek kétkedése a beszéd alakját ölténé magára, akkor így szólana: „Mutass nekünk csodákat, és mi elhiszszük. Mi azért gyanakodunk reájok, mert csakis a multa szoritkoznak.“ Ez ellenvetés igen gyermekes. Ezt arra az elvre lehet visszavinni, hogy a multban semmi olyan nem hitelreméltó, a mi a jelenben nem ismétlődik. Engedjük meg ezt, és akkor hol fog megállani a hitetlenség? Menynyi oly alakja és intézménye enyészett el a társadalomnak, a melyet a hajdankori történelem említ. A történelem tehát nem érdemel tiszteletet? Valóban, ha az emberi nem egy helyen állana, ha az egyik kor az előtte valónak csupán másolata lenne, ha mindenkinek ugyanazon szükségei lennének, akkor a csodák, a melyeket egyik kor megkivánt, mindenikben ismétlődnének. De ki nem tudja, hogy az emberi dolgokban haladás van? hogy korábban az emberiség más fokozaton állott, mint a melyen mi most állunk? hogy ennél fogva a faj nevelésének különfélenek kell lenni? és hogy a mely csodák egykor fontosak voltak, ma feleslegesek lehetnek? Megkössük-e a Teremtőt, hogy ő csak változhatatlan módok által taníthat és képezhet egy fajt, a melynek tehetségei és szükségei folytonosan változnak? Azért, mert Isten a sötét korszakokban természetfeletti munkásságok által állított elé egy új vallást, megvárjuk-e, hogy e mőködések ismétlődjenek akkor, a mikor a sötétség el van oszlatva és céljok el van érve? Ki nem látja át, hogy a csodáknak természetöknél fogva ritkáknak, alkalmiaknak és korlátoltaknak kell lenni? Vajjon a gyakoriság nem gyengitené-e erejüket? és vajjon nem szünnének meg egészen, ha anynyira megsaporodnának, hogy a természet rendje részének látszodjanak?

A vizsgálódásom alatti ellenvetés mutatja nekünk a kétkedés valódi jellemét. A kétkedés lényegileg a lélek korlátoltsága, a mely a jelen pillanatot a mult és jövő mértékévé teszi. Ez az érzékek teremtménye. Ez a végtelen világegyetemnek közepette semmi más

működési módot nem tud felfogni azon kívül, a mi közvetlen szemlélete alá esik. A hitetlen előtt a látható és a jelenlevő minden. Hadd gyarapítsa csak nézeteit; tekintsen szét a világegyetem végtelenségén; vegye fontolóra azokat a végtelen segélyforrásokat, a melyek a mindenhatóságban foglaltatnak; állítsa maga elé azt a sokféle állapotot, a melyen az emberi nemnek át kell jutnia; jusson eszébe, hogy a szüntelen növekedő léleknek tanítása sok különböző fegyelmet igényel; és különösen ismerje el azt a magasztos gondolatot, a melynek csirája a természetben van, hogy az ember azért volt teremtvé, hogy a jelenvaló lételnél hasonlíthatlanul magasabb rendü létre képződjék és emelkedjék, — és át fogja látni, hogy gyermekes dolog saját korlátolt tapasztalatát mindannak sinormértékévé tenni, a mi az emberi történelem multjában megtörtént s jövőjében történni fog.

Valóban különös, hogy a tudomány férfiai eme hibába eshetnek. A mai előhaladott tudomány tanítja nekik, hogy ez a mi földünk, a mely oly változhatatlannak látszik, nem az ma, a mi ez előtt ezer évvel volt. Ők a mint a földet ássák, bizonyítékot találnak arra, hogy ezen a földön, mielőtt azon emberi nem lakott volna, oly állatok laktak, a melyek elvesztek, és oly fajok népesítették bé a tengert, a melyek ma ismeretlenek, és hogy az ember faj egy elpusztult és újra helyreállított világot foglal el. A tudomány férfiainak meg kellene tanulniok magokat szabadokká tenni attól a közönséges korlátoltságtól, a mely csak a jelent látja a multban, s meg kellene tanulniok Istennek bámulatos és végtelen intézkedéseit.

Van még egy más ellenvetés a csodák ellen, az utolsó azok közt, a melyeket most vizsgálódásunk tárgyává teszünk. Ez abból a jól ismert tényből keletkezik, hogy a hajdankor történetének lapjai állítólagos csodákkal vannak rakva. Azt mondják, hogy egy család sem volt átalánosabb a csodákról való tudósításoknál, s ennél fogva a keresztény vallásnak csodás jelleme annak igazsága ellen szól. Elismerem, hogy ez érvnek meg van a maga fontossága; de kész vagyok kimondani, hogy ha semmi egyebet nem tudnék a keresztény vallásról, csupán azt, hogy az teli van csodákkal; ha semmi egyebet nem tudnék annak tanairól, céljáról, befolyásáról és egész történetéről, akkor én épp úgy kétségbe hoznám azt, mint a hitetlen. Erős gyanúság lehet igenis a csodák ellen, ha azokat csak magokra, vagy azok céljától és mindazoktól

a körülményektől elkülönítve tekintjük, a melyek azokat kimagyarazzák és támogatják, mintsintén gyanu keletkezhetik mind azon események ellen, a melyek, ha nem csodások is, de rendkívül jelleműek. De ez csak a szigorú kutatásra és lassu hívésre szolgálhat okul, nem pedig nyomatékos és sokféle bizonyítékok visszautasítására. Én senkit sem hibáztatok azért, hogy kétségbe vonja a csodákat, midőn először beszélnek el neki. A tudatlanság és vakbuzgóság ezer meg ezer oktalán csodát teremtett, százszor többet csinált ezeknél a csalás. Felhivom tehát önöket, hogy vizsgáljuk meg óvatosan a keresztény vallás csodáit; s ne kiméeljük, ha magokon hordják a hamis vallások babonás mondáinak bélyegét. Én csupán őszinte kihallgatást és higgadt vizsgálódást kérek azok számára.

Valóban arra, hogy az ember minden csodát elvessen, nem elég ok az, hogy az emberek sok olyant hittek, a mi hamis. Ha önök visszamennek azon időkre, mikor az emberek minden csodás történetet a legnagyobb mohósággal fogadtak, s elolvassák azokat a könyveket, melyeket akkor a történetről, földiratról és természeti tudományokról irtak, úgy fogják találni, hogy mindazok teli vannak tévelygésekkel; de hát azért semmi olyasmi nincs bennök, a mi az önök hívésére érdemes lenne? Vajjon nem húzódik-e át az igazság egyetlen egy ere is a tulnyomó hamisságon? És vajjon egy éles elme nem tudja-e gyakran elválasztani a valódi dolgot a költött dologtól; nem tudja-e kimagyarázni igen sok tévedésnek eredetét, nem tudja-e megkülönböztetni az okos és becsületes elbeszélőt a hiszékeny és önzőtől, s a bizonyítékok egybevetése által nem tudja-e felfedezni a rejlő igazságot? Hol fognak önök megállapodni, ha avval indulnak ki, hogy semmit sem hisznek oly dolgokra nézve, a melyeknél a korábbi korszakok tévútra tévedtek? Csalásnak kell nyilvánítaniok minden vallást és erkölcsiséget, mert az emberek e tárgyra nézve nagyon tévedtek. Semmi sem méltatlan annyira egy bölcsészhez, mint általános kárhoztatást állítani fel egynéhány kedvezőtlen tényből. Ez nagyon hasonlít az embergyülölő okoskodásához, a ki abból, hogy sok vétket lát, azt huzza ki, hogy erény nincs, s azért, mert néha rászédtek, azt állítja, hogy minden ember kétszinű.

Én azt állítom, hogy a költött csodáknak sokfélesége nem hogy lerontaná azokat, a melyeken a ker. vallás alapul, sőt inkább támogatja; mert először, általában van valami alapja a koholt és

hamis dolgoknak, különösen, ha azokat általánosan hiszik. Az igazság szeretete lényeges elve az emberi természetnek; az emberek általában azért fogadnak el valamely tévelyt, mert valamely drága igazság van azzal összevegyülve, a mi azon időre attól elválaszthatatlan. Az elenyészett századoknak az istenség csodás beavatkozása iránti általános hite éppen azt gyaníttatja velem, hogy a csodák kapcsolatba hozattak az emberiség történetével. Avagy azt mondja-e a hitetlen, ez csupán arra mutat, hogy az emberi lélekben kielégíthetetlen szomj létezik a természetfeletti iránt? Erre azt felelem, hogy ő ez okoskodásával fegyvert ad maga ellen; mert egy erős elv az emberi lélekben, a mely az embert a csodás működés keresésére és az azon való csüngésre készíti, azt gyaníttatja, hogy a mi létünk alkotója, a ki ezt a természetfeletti iránti szomjat adta, oda célzott, hogy erre nézve tárgyakat is állítson elé, s ennek a mi fajunk nevelésénél helyet mutasson ki.

De továbbá megjegyzem, és e megjegyzésem kiváló fontosságu, hogy ha a hajdankor elvetett csodáit figyelemmel megvizsgáljuk, ezek nemcsak általános véleményt támasztanak az iránt, hogy valódiak léteztek, hanem erős bizonyítékot szolgáltatnak különösen azok igazvolta iránt, a melyeken a keresztény vallás alapul. Én így szólok a kétkedőnek: Ön csupán az igazságot állítja, midőn azt mondja, hogy a történelem tele van hamis csodákkal; én meg egyezem önnel ama természetfeletti elbeszélések legnagyobb részének elvetésében, a melyekkel a hajdankori vallások dicsekednek. De miként tudjuk meg, hogy ezek hamisak? Mi nem ítéljük el ezeket bizonyítékok nélkül. Észreveszszük rajtuk az ámitás bélyegeit. Már most arra kérem, vizsgálják meg e bélyegeket, és aztán feleljenek nekem őszintén, vajon feltalálják-e azokat a keresztény vallás csodáiban? Vajon nincs-e éles határvonal Krisztus munkái és azok közt, a melyeknek elvetésében mindketten megegyezünk? Én azt állítom, hogy van, és csak a tudatlanság tévesztheti össze a keresztény csodákat a pogány vallás csodáival. Köztök akkora az ellentét, hogy ez nem engedi meg azokat egy közös eredetre visszavinni. A babonáság csodái a hamisság bélyegét hordják saját természetökön, és épp azok a körülmények kárhoztatják el, a melyek között azokat a tömegre erőszakolták. Azok a célok, a melyekért ezek állítólag végbementek, olyanok, a melyek isteni beavatkozást nem igényelnek és azt nem igazolják. Azok nagy része oktalan, gyermekes vagy tulzó, és gyenge értelmet vagy be-

teges képzelődést árulnak el. Sokat természeti okokból lehet ki-magyarázni. Sokat oly egyének bizonyítanak, a kik különböző tar-tományokban és időkben éltek, s nem volt alkalmuk azok igaz vol-ta felől tudakozódni. Soknak eredetét azoknak önérdékében láthat-juk. a kik gyártották, s elfogadásukat a világ állapotának tudhat-juk fel. Más szavakkal, e kétes csodák a tudatlanság, szenvedélyek, előítéletek és a kor megromlottságának szüleménye voltak, a me-lyek azok megszilárdítását elősegítették. Már most nem elég csu-pán azt mondani, hogy a csalásnak e különböző bélyegeit nem le-het feltalálni a keresztény csodákban. Mi éppen az ellenkező vo-násokat találjuk ezekben. Ezek Istenhez méltó cél érdekében vi-tetnek végbe; ezek az előhaladások korában mentek végbe; ezeket fenség, jóság, fitogtatás nélküli egyszerűség és bölcsesség jellemzik, a melyek végtelenül elválasztják ezeket a zavaros képzelgés álmai-tól vagy a csalási törekvésektől. Ezeket az embereknek semmi ér-deke, szenvedélyei vagy előítéletei ki nem magyarázhatják. Ezek oly vallás részei, a mely ellentétben állott bizonyos megállapított esz-mékkal és várakozásokkal, a mely tisztaságot és jótékonytágot le-hell, a mely a kor tökélyén túlhatott, és a mely ilyenformán az isteni eredet feltételét hordja magában. Honnan van ez a végtelen különbség a csodák eme két osztálya között? Mindket-tőt egy forrásra, és pedig egy tisztátalan forrásra akarják vissza-vinni? Azonagy szellemnek akarják-e tulajdonítani azokat a mun-kákat, a melyek annyira különböznek egymástól, mint a világos-ság és sötétség, a föld és az ég? Engemet tehát a más vallások hamis csodái nem ingatnak meg hitemben. Én azokat nem kívánom eltéveszteni szem elől; én azokat tanuimúl hívom fel. Ezek meg-mutatják nekem, hogy a csalás és babona mily természetesen hagy-ják rajta saját költeményeiken a magok bélyegét. Ezek mutatják, hogy midőn az ember Istennek működését utánozni törekszik, meny-nyire elárulja saját tehetetlenségét. Midőn Jézusnak hatalmas mun-káit és a pogány vallás csodáit egymás mellé állítom, látom, hogy azokat éppen ugy nem lehet egymással összehasonlítani, mint nem lehet összehasonlítani a színház gépezetét és utánzott mennydör-gését a mindenség rettenetes és jóságos erőivel.

A csodákra tett fennebbi észrevételeimben főleg az volt a célom, hogy szembeszálljak amaz általános ellenvetésekkel, a me-lyek sokakba előítéletet csepegtettek egyáltalában minden termé-szetfeletti befolyás iránt, s egyetlen oly érvet sem hajlandók fon-

tolóra venni, a mely ezt támogatja. Remélvén, hogy kimutattam, hogy ez erőtelen kérdésnek sem a természetben, sem a józan észben nincs alapja, most igyekezem részletesebben előadni azon okokat, a melyeknél fogva hiszem, hogy Jézusnak és a keresztény vallás első hirdetőinek tulajdonított csodák valóban végbementek a kereszténység igaz voltának bebizonyítására. *A csodák történelmi bizonyítékai*

A tények igazságának bizonyítékai kétfélék, vélték és egyenesek, — olyanok, melyek a tény igazságát más körülményekből gyaníttatják, s olyanok, melyek azt bizonyítják, s mindkettő a keresztény csodák támogatására szolgál. A bizonyítékoknak első osztályához tartoznak az eddig előadott nézetek, melyek szerint a kijelentés és csodák megegyeznek az emberi természet szükségével és elveivel, az Isten tökélyeivel, azzal a viszony-nyal, a melyben ő az emberiség családjához áll, és az ő rendes gondviselésével. E bizonyítékot nem szükség ismételnem, csak azt jegyzem meg, hogy egy főköörülmény, mely a csodák igaz voltát gyaníttatja, maga azon vallásnak fontossága, a melyhez azok tartoznak. Ha azt mondanák nekem, hogy természetfeletti dolgok történnek annak bécbizonyítására, hogy három több egynél, vagy hogy az emberi életnek táplálékra van szüksége annak fentartására, én jól tudnám, hogy azok hamisak. A természet alkotója, mit szükségképpen fel kell tennünk, soha sem szakíthatta volna félbe annak bölcs és bámulatos rendjét, hogy oly dolgokat tanítson, a mik minden gyermek ismeretkörébe esnek. Istennek rendkívüli közbelépése azt tételezi fel, hogy rendkívül fontos és jótékony igazságokat akart közölni. Már most én oly rendkívül fontos és következménydús igazságokat találok a keresztény vallásban, a melyek homályba borítják a tudomány minden felfedezéseit, a melyek létünknek új jellemet, czélt és érdeket kölcsönöznek. Ez illő alkalom a természetfeletti beavatkozásra, s helye van a vélelemnek a csodák igazsága mellett, a melyek egy Istenhez anynyira méltó vallást támogatnak.

De a tények melletti vélelem nem elég. Ez erősebbekké teszi ugyan az egyes bizonyítékokat; mindazáltal ezek mégis szükségesek, és a keresztény vallásban nem is hiányzanak. A tények egyenes bizonyítékai főleg kétfélék: részint szóbeli vagy írásbeli bizonyosságokból állanak; részint eredményekből, nyomokból és emlékekből, a miket a tények magok után hagytak.

A keresztény csodákat mindkettő támogatja. Kezünkben van legerősebb is a Jézus kortársainak, szemtanuinak, az ő követőinek és az ő vallása első hirdetőinek legmegállhatóbb tanubizonysága. Kezünkben van amaz emberek bizonyosága, a kiket nem lehetett megcsalni azon tényekre nézve, a miket közölnek; kik a veszélyek és üldözések közepett tettek bizonyoságot; a kik éppen azon a helyen tették azt, a hol mesterök élt és meghalt; a kik, ha tanubizonyságuk hamis volt, semmit sem nyerhettek, hanem mindent veszthettek; a kiknek iratai az erény és az emberiség iránt a legőszintébb szeretetet lehellik; és a kik végre az ő bizonyoságtételeiket saját vérökkel pecsételték meg. Tényekre kifogástalanabb bizonyosságokat nem lehet felhozni vagy gondolni.

Azt mondják önök: „E tanuk ezelőtt évszázakkal éltek; ha elbeszéléseiket saját ajkaikról hallhatnók, meg volnánk elégedve“; erre azt felelem: Valami jobb is van az önök birtokában, azoknak csupán magokban tekintett szavainál; a mint bébizonyítottam, önök kezében vannak azok iratai. Önöket tán meglepi, midőn hallják, hogy egy könyv jobb tanu lehet szerzőjénél; de semmi sem igazabb ennél, és én ezt egy képzelt esettel fogom bébizonyítani saját korunkból.

Képzeljék tehát, hogy egy ember, a ki azt igényli, hogy ő szemtanu volt, elbeszelné nekem amaz emlékezetes három juliusi nap eseményeit, a melyeken az utolsó francia forradalom lefolyt; képzeljék továbbá, hogy nekem arról a forradalomról oly könyvet vagy történetet küldenének amaz országból, a melyet Franciaországban adtak ki és ott igaznak ismertek el. Vajon a két tény közül melyiket tartanók a legérvényesebbnek? Én azt mondom, az utolsót. Az egyszerű tanubizonyság megcsalhat; de hogy valamely író oly új forradalom történetét adja ki Franciaországban, a mely ott soha sem történt meg, vagy a mely lényegesen különbözik a valóditól, az semmi esetben nem valószínű; az meg éppen teljes lehetetlen, hogy egy ilyen történet átmenjen a forgalomba, és azonnal hazugságnak ne bélyegezzék. Egy oly történet, a melyet valamely nép igaznak ismer el, nemcsak az íróról tanuskodik, hanem tanuskodik a nemzetről is, a melynél hitelre talál. Ez a szózatok ezereinek, a tanuk sok ezerének öszpontosulása. Azt mondom tehát, hogy a keresztény vallás első tanítóinak iratai, a melyeket az ő korukbeli és az azután közetlenül élő tömeg igaznak fogadott el, nemcsak a tömeg tanubizonyságai, hanem az íróké is.

Az eseményekhez legközelebb állók közül ezeken meg ezeken tanuskodnak a keresztény csodák mellett.

De a bizonyítékoknak egy más osztálya is van, a mely gyakran erősebb a közetlen tanuknál, s ily bizonyítványok is vannak a keresztény vallás mellett. A tényeket gyakran kétségtelenné teszik az eredmények, a melyeket azok hátrahagynak. Ez az eset áll a Krisztus csodáiról. Hadd magyarázzam meg a bizonyíték emez ágát. Az önök várostól messze távollétemben azt mondják nekem, hogy egy bizonyos napon a dagály akkorára emelkedett kikötőjünkben, a milyent addig soha sem láttak, ez átfolyt a rakpartokon és bérohant az utcákba; én kétségbe vonom a tényt; de oda sietve látom, hogy az, a mi egykor utca volt, tengeri burjánnal és kagylókkal van borítva, és látom a házak romjait, és megszűnöm kételkedni. A tanu megcsalhat, de ily eredmények nem hazudhatnak. Minden nagy esemény eredményeket hagy maga után, és ezek közetlenül az okról beszélnek. Kérem, mik az ámerikai forradalom bizonyítékai? Csak írott vagy szóbeli bizonyítékunk van arról? A mi szabad alkotmányunk, társadalmunk egész alakzata, törvényeink nyelve és egész szelleme, mindezek azt bizonyítják, hogy mi angol eredetűek vagyunk és sikerrel harczoltunk a függetlenségért. Mármost a keresztény csodák oly eredményeket hagytak magok után, a melyek éppen ugy bizonyítják azok valódiságát és nem lehet azok nélkül kimagyarázni. Visszamegyek a Krisztus Jézus korára, és engemet azonnal meglep a világ évkönyveiben a legfigyelemreméltóbb forradalom kezdete és gyors haladása. Egy új vallást látok, a melynek egészen sajátos jelleme van, a mely semmi elenyészett vagy létező hithez nem hasonlít, a mely néhány év alatt minden polgárisult nemzetet áthatott, s a mely egy egészen új korszakot nyitott, új társadalmi rendet hozott létre, s az emberi lélekben oly változást idézett elé, a mely a következő századokat élesen megkülönböztette. Itt egy oly tiszta tény van, a melyet a kételkedő, ha ki tudja is magyarázni, nem fog tagadni. Látom továbbá, hogy ez a vallás egy ismeretlen, megvetett és utált népből támadott. Alapítója a keresztén halt meg, a mely a büntetésnek szintoly lealázó neme volt, mint ma a pelligér vagy bitófa. Tanítói szegények voltak, rang, hivatal és nevelés nélkül, elhiva a halászsajka és más foglalkozások mellől, a melyek soha sem adtak vala tanítókat az emberiségnek. Látom, hogy ezek az emberek éppen azon a helyen kezdik meg munkájukat, a hol mesterök vére

kiomlott, mint egy gonosztevőé; és hallom, hogy ők felhívják először az ő gyilkosait, azután minden nemzeteket és minden rangu embereket, a trónon a királyt, a papot a templomban, s valamint a nagyot és a tudóst, úgy a szegényt és tudatlant is, hogy tagadják meg a minden századok tisztelete által megszentelt hitet és imádást, s vegyék magokra az ő keresztre feszített urok igáját. Látom, hogy a szenvedély és előítélet, az állam kardja, a pap átka, a bölcsész büszke megvetése és a népség dühe mind egyesültek e közös ellenség megrontására; és mégis látom, hogy Jézusnak alázatos apostolai minden emberi fegyver nélkül, és minden emberi hatalom ellenében magoknak útat törnek, feljűmulják az előítéletet, áttörik elleneik sorait, az ellenségeket barátokká teszik, a nagy tömegekbe a vértanuság csendes és erős szellemét lehellik, s a polgáriasodás határáig, sőt a félig polgáriasult tartományokba is oly vallást visznek, a mely többet tett a társadalom előmozdítására, mint minden más okok együttvéve. Ez az eredmény. Ez sokkal maradandóbb emlék az emlékoszlopoknál vagy diadaliveknél. Már most kérem, magyarázzák meg ez eredményeket. Ha Jézus Krisztust és az ő apostolait valóban Isten küldötte és ruházta fel hatalommal, ha csodákat vitt végbe küldetésök bizonyságára, akkor a keresztény vallás felállítására meg van fejtve. Tegyük fel, másfelől, hogy ők örült rajongók, vagy önző csalók voltak, a kiknek csupán saját erejükkel vagy inkább saját gyengeségökkel kellett szembeszállaniok az emberi ellentállás egész hatalmával, és ekkor önök semmi okot nem fognak találni az imént leirt bámulatos eredményekre nézve. Ily emberek éppen oly kevésbé tudták volna megváltoztatni a világ arcát, mint a folyókat visszafordítani forrásaik felé, a hegyeket völgyekké sülyesztetni, vagy a völgyeket a fellegekbe emelni. A keresztény vallás mellett szól tehát nemcsak a tanuk kétségtelen bizonyítása, hanem az eredményeké is; az a bizonyíték, a mely mindig erősebbé válik, ha a keresztény vallás elterjedését és fejlődését a más vallásokéval, a milyen például a mahumedanizmus, összehasonlítjuk, a melyek emberi szenvedélyekből származtak, s emberi hatalom által terjedtek el.

IV. Eléadván a keresztény csodákra vonatkozó nézeteimet, rátérek jelen beszédem utolsó tárgyára. Ennek terjedelme és fontos volta arra vezet engem, hogy egy következő beszédemben tü-

zetesebben foglalkozzam vele. Azonban egy a keresztény bizonyítékokról szóló értekezés lényegileg hiányos lenne, ha ez onnan hiányzanék. Értem a keresztény vallásnak azt a bizonyítékát, a mely annak szerzője jellemén alapszik.

jelleme A Jézus jelleme egészen új és eredeti volt. Ő új korszakot alkotott az emberi nem erkölcsi történetében. Az ő erkölcsi tökélye nem az ő korának tökélye volt, nem is ama nagyság másolata, a mely oly régtől fogva vonta magára a világ bámulatát. Jézus külön állott más emberektől. Ő senkitől sem kölcsönzött, és senkire sem támaszkodott. Közön-séges gondolkozásu emberekkel levén körülvéve, ő az emberi erényeknek sokkal magasabb fogalmára emelkedett, mint a melyet addig valósítottak vagy csak képzeltek is, s életének és halálának főcéljául annak előmozdítását tűzte ki öntudatos eltökéltséggel. Tudván, hogy ő magát e nagyszerű munkának szentelte, oly higgadt méltósággal, oly mesterkéletlen emelkedettséggel beszélt, a mely őt minden más tanítóktól megkülönböztette. Pártfogás nélkül levén, soha sem ingadozott; elégséges levén magának, vissza-utasította a gazdagsággal vagy hatalommal való szövetséget. Mégis, mindez önállósága és rendithetetlen erélye mellett is, jelleme a legszelidebb, leggyöngédebb, legvonzóbb volt, a milyen csak valaha az emberek közt nyilvánult. Ez nem lehetett költemény, mert ki tudta volna azt felfogni, vagy ki tudta azt a fogalmat oly élettal egyesíteni, a milyent Jézus állítólag élt tetteiben, szavaiban és mo-dorában, a mely oly természetes és keresetlen volt, anynyira át volt hatva a valódiságtól és oly méltó volt az Isten fiához?

Jézusnak kiváló jellemvonása a vegyületlen tiszta és korlátokat nem ismerő emberszeretet volt; az az emberszeretet, a mely a legszebb arányban egyesíti a fenséget az alázatossággal; az az emberszeretet, a mely éppen olyan okos lévén, a milyen buzgó, az embernek valódi szükségéit és valódi javát felölelte, a mely szives bizalommal volt ugyan annak külső szenvedése iránt, de a mely a lélekben látta az ő nyomorának mély forrását és azon munkált, hogy annak megújítása által vezesse őt tiszta és állandó boldogságra. Oly sajátyszerű, oly páratlan volt a Jézus jó-tékonykága, hogy az minden jövő időkre rányomta a maga bélyegét. Az ő jelleméből oly erény, jótékony befolyás áradt szét, a mely még ma is munkál. A Krisztus halála óta egy addig egészen ismeretlen emberies szellem csendesen szétterjedt a föld tekintélyes

részén. Az emberek tiszteletét lassanként az erénynek egy új mintaképe foglalta el. A társadalomban új erő működik, amely sokkal többet tett, mint más okok együttvéve, a végre, hogy az önző szenvedélyeket lefegyverezze, és az embereket szorosán egymáshoz és Istenhez kösse. Minő emlékét birjuk mi ebben a Jézus erényének és dicsőségének! és ha a keresztény vallásnak ilyen alapítója volt, akkor annak az égből kellett származnia.

A Krisztus jellemének erejére és emelkedett voltára nézve még más figyelemreméltó bizonyítványok is vannak. Ez a jellem nem keveseket megilletett és megnyert az ő vallásának legelszántabb ellenői közül. Míg a hitetlenség egyfelől kiméletlenül nyúlt a keresztény vallás rendszeréhez, addig általában félt bántani annak szerzőjét. Az igazat megvallva, a hitetlenek gyakran fényes tanúságot tettek a Jézus jótékony és égies erényeiről; és én e körülményt örömmel emlitem fel, minthogy ez nemcsak megtisztelő a Krisztus vallására nézve, hanem egyszersmind azt is mutatja, hogy a hitetlenség nem mindig és mindenütt öli ki az erkölcsi érzelmeket, vagy nem lehel ellenséges indulatot a jóság iránt. De ez még nem minden. A Krisztus jelleme szembeszállott a tévelygések és alaptalan igények leghalálosabb és legellentállhatatlanabb ellenével, az idővel is. Semmit sem vesztett fenséges voltából a századok előhaladásai által. Midőn ő feltűnt, azóta a társadalom előhaladt, az emberek nézetei szélesedtek, s a bölcsészet sokkal tisztább erények eszményképéhez emelkedett, mint a minőkkel a hajdankor dicsekedett. De habár az emberi szellem előhaladt is, még is még mindig felfelé kell tekintenie, ha Krisztust látni és érteni akarja. Krisztus azon még mindig feljül áll. Az emberek lelki szemei előtt még mostanig annál valami tisztább, nemesebb nem jelentkezett. A keresztény vallás tehát igaz. Jézusnak az evangeliumokban lévő rajza, a mely anynyi életmeleggel teljes, s a szeretetreméltóságban és nagyszerűségben annyira páratlan, egy eredetinek lételét kívánta. Azt hinni, hogy az ő jellemét erkölcsi elvekkkel nem bíró emberek találták ki, a zsidó és pogány sötétség közepette, s aztán ezzel mint valósággal épp a keresztény vallás alapításának korában csalták meg a világot, ez rendkívüli hiszelékenységét tételez fel, s az emberi természet sajátosságainak szokatlan nem ismerését mutatja. A Jézus jelleme valódi volt, és ha az volt, akkor Jézusnak annak kellett lenni, a minek ő magát kiadta: Isten fiának, a ki az ő kegyelmét és akaratát az emberiség iránt kijelenti.

Én bevégeztem, a mit e beszédemben célul tűztem ki. Eléadtam önöknek egynéhányat a keresztény vallás főbb bizonyítékai közül. Célom az volt, hogy ezeket minden túlzás nélkül mondjam el. Elöttem alig látszik lehetségesnek, hogy őszinte becsületes lélek, a mely ezeket teljesen felfogja, nyomosságukat tagadhassa. Lehetnek ugyan erősebb érvek is, azonban kétséges, hogy vajjon az ilyeneket elé lehetne-e úgy adni, hogy a mi erkölcsi természetünkkel és Istennek erkölcsi kormányzásával megegyezzenek. Egy ilyen kormányzat megkívánja, hogy az igazság ne erőszakoltassék a lélekre, hanem hogy mi szerezzük meg azt magunknak az által, hogy értelmünket helyesen használjuk, s. magunkat ahoz szabjuk, a mit már megtanultunk. Isten áraszthatna ugyan reánk oly erős világosságot, a mely lehetetlenné tegye, hogy útunkat eltéveszszük; de ha ezt tenné, akkor egy fontos mozzanatot nevelésünkre nézve jelen megpróbáltatásunk idejében megsemmisítene. A keresztény vallás ellen tehát nem lehet ellenvetésül felhozni azt, hogy annak bizonyítékai nem a lehető legerősebbek, és hogy azok nem idéznek elé általános elismerést. E tekintetben úgy van ezzel is a dolog, mint más nagy igazságokkal. Ezek sincsenek a mi hitünkre erőszakolva. A kinek tetszik, béhunyhatja szemeit ezek érvei előtt, s ellenvetéseket támaszthat ellenök. Én a bizonyítási erő ama mértékében, mely a keresztény vallást környezi, azt látom, hogy az a lélek szabadságát tiszteli és bölcsen van alkalmazva a mi erkölcsi természetünkhöz, a melyet tökéletességre vinni e vallásnak nagy célja.

Azzal végzem, a mivel kezdtem. Én nem szégyenlem Krisztus evangeliumát; mert az igaz. Igaz és igazsága mind dicsőbben meg dicsőbben fog életünni. Erre nézve legkisebb kétségem sincs. Jól tudom ugyan, hogy a mi vallásunkat értelmes és jó emberek vonták kétségbe; de ez nem ingatja meg annak isteni eredetében és végső diadalában való hitemet. Ezek az emberek azért vonták azt kétségbe, mert főleg romlottságaiból ismerték. A mely mértékben helyreáll annak eredeti egyszerűsége, abban a mértékben fog engedni a jó indulatnak kételye. Én nem félek a hitetlenségtől, különösen attól az alakjától, a melyet némelyek e pillanatban terjeszteni igyekeznek a mi hazánkban; értem amaz esztelen, kétségbeesett hitetlenséget, a mely mind a természet, mind a kijelentés világát ki akarja oltani, hogy minket ne csak Krisztus nélkül, de Isten nélkül is hagyjon. Én ettől éppen úgy nem félek, mint nem

félnék azon emberek törekvéseitől, a kik a napot útjából eltéríteni, vagy az eget földi tüzéség által megostromolni igyekeznének. Mi vallásra vagyunk teremtve; és ha hitünk ellenségei természetünket nem tudják megváltoztatni, akkor a mi vallásunk alapja ingatatlan marad. Az emberi lélek arra volt teremtve, hogy az anyagi természetnél fennebb tekintsen. Annak Istenségre van szüksége, a kit szeressen és a kiben bizzék, és halhatatlanságra, a melyben reméljen. Annak oly vigaszra van szüksége, a melyet a bölcsészetben nem lehet feltalálni; erőre van szüksége a kísértetek között, a bánat és halál közepett, a melyet az emberi bölcsesség nem tud megadni; s minthogy tudom, hogy a keresztény vallás az embereknek e mély szükségéit kielégíti, nincs semmi félelmem vagy kétségem annak diadala iránt. Az ember nem élhet hosszasan vallás nélkül. Franciaországban terjedni kezdett a mult nemzedék kételkedő szellemével való elégedetlenség. A bölcsész pirulna amaz országban Voltaire-t, a vallás dolgában tekintély gyanánt idézni. Franciaországban a legnagyobb szellemek azon vannak, hogy útjokat visszafelé irányozzák az igazság világához. Közülök sokat még nem lehet ugyan kereszténynek nevezni; de útjuk hasonlóan ama hajdankori bölcs férfiakéhoz, a kik csillag által vezéreltetve jöttek napkeletről, Krisztus felé vezet. Én nem szégyenlem a Krisztus evangeliumát. Ebben halhatatlan élet van, és ez erőt fog szivni elleneinek bántalmából. Ez képes az emberek minden szükségéinek megfelelni. A legnagyobb szellemek fellelték abban azt a világosságot, a mire lelkök leginkább óhajtozott. A legbánatosabb és a legmagasztosabb reményeket ébresztette fel a lelkekben. Én siratom az ily vallásnak romlottságait, és pirulnék azoknak ügyvéde lenni; de magát az evangeliumot soha sem szégyelhetem.
